

Türk Dünyası

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl: 1 Cilt: 1 Sayı: 3 Aralık — 1979

— İÇİNDEKİLER —

Prof. Dr. Emin BİLGİÇ	
Milli Kültür Politikamız	V-XVI
Prof. Dr. Turan YAZGAN	
Güney-Doğu Anadolu Bölgesinde Sağlık Hizmetlerinin Bugünkü Durumu ve Gelişme Hedefleri	1- 28
Doç. Dr. Asaf ATASEVEN	
Veraset ve Terbiye	29- 32
Warren S. Walken	
Bir Halk Destanı Olarak Dede Korkut Kitabı ...	33- 40
Ahmet TABLI	
Meslek Seçimi ve Psiko-Teknik	41- 46
Prof. Dr. Ulla Johansen	
Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları	46- 55
Abdürrahim DEDE	
Bulgaristan'ın Türklüğü Hakkında Bir Araştırma	56- 65
Aziz ERTUĞRUL	
Penço Radioğlu ve Eserleri	67- 75
Erdem YÜCEL	
Kasımpaşa Mevlevihanesi	76- 86
Atilla ÇETİN	
Arşivlerimiz ve Önemi	87- 97
Cahit DOĞAN	
Petrol Meselemizin Dünü	98-163
Necdet SEVİNÇ	
Anadolu İsyanlarının Sebepleri ve Bir Sebep Olarak : Milliyetçilik	164-188
Yaşar DURU	
Anadolu Türk Edebiyatı'nda Realite	189-202
Eydoğdu ERSİN	
«Türk'ü Söyler Türküler»	203-206

Warren S. Walker Çeviren: Ahmet E. Uysal

Bir Halk Destanı olarak DEDE KORKUT Kitabı

Dede Korkut Kitabı'nın yeri, Homeros'un, Virgilius'un, Dante'nin, Cervantes'in, Chaucer'in ve Milton'un eserleri gibi, dünya edebiyatının şaheserleri arasındadır. Bu eserin Türkiye dışında son zamanlara kadar az tanınmasının sebebi, edebi değerinin olmamasından değil, daha ziyade ayrıntılarına burada giremeyeceğimiz ve eserin metninin tesbiti ve yayınlanması ile ilgili bazı garip meselelerden ileri gelmiştir. Faruk Sümer ve Ahmet E. Uysal ile birlikte, bu eserin güzellik edebi kudretini nihayet ana dili İngilizce olan milletlerin bilim adamlarına tanıtmak imkânını bulmuş olmakla kıvanç duymaktayım (1). Eser böyle geniş çapta tanınmaya gerçekten lâyıktır.

Oğuz Türklerinin kültür mirası arasında kıymetli bir mücevher mesabesinde olan Dede Korkut Kitabı, aynı zamanda hem bir edebi destan (epik), hem de bir halk destanıdır (folk epik). Eserin mevcut iki yazmasından (Vatikan ve Dresden) bu edebi mükemmeliyet derhal anlaşıl-maktadır. Fakat eserin kolayca anlaşılmayan bir yönü onun aslında yüzyıllar boyunca Türk ozanlarınca söylenip çalınan ve yazılı olmaktan ziyade söylenilerek, anlatılarak yayılan bir halk destanı oluşudur. Burada Dede Korkut'un kişiliği şimdi onun ismini taşıyan bir destanın meydana gelişinde onun katkısının ne olduğunu tartışmaya girişmek istemiyorum. Destanın bir kaç yüzyıl içinde değişip gelişmesi ve Oğuzlara ait olmayan diğer bazı destanlar-

(1) The Book of Dede Korkut: A Turkish Epic, İngilizce terc. Faruk Sümer Ahmet B. Uysal ve Warren S. Walker (Austin, Texas: University of Texas Press, 1972).

da (2) benzer unsurlar olması eserin tek bir yazarın kaleminden çıkmış olması ihtimalinin ortadan kaldırmaktadır. Bu tebliğin amacı, bu eski Oğuz destanının şüphe götürmeyecek şekilde folk menşe'li olduğuna dair deliller ortaya atmaktır. Bu deliller üç ayrı yolla elde edilmiştir:

- 1) Eserin tümünün gözden geçirilmesi ile,
- 2) Bir kaç destanda olayların incelenmesi ile,
- 3) Belirli bazı anlatım özelliklerinin incelenmesi ile.

Genel olarak bakılırsa, *Dede Korkut Kitabı* tek bir yazarın eseri değil, birbirini takip eden ve her biri Oğuz kahramanları hakkında anlatılan büyük bir hikâyeler topluluğundan ödünç alan ve bunlara kendilerinden de bazı unsurlar ekleyen bir çok ozanların eseri olarak görülmektedir. Tek bir yazarın eseri olsaydı, hikâye edilen olaylar muhakkak ya kronolojik bir sıra içinde sunulacak, ya da hali hazırda olduğundan daha uygun bir sıra içinde verileceklerdi. İç Oğuzlarla Dış Oğuzlar arasında bir iç savaşı canlandıran XII nci destan eski bir milletin destanının son kısmına konmaya lâyık, uygun trajik unsurlar taşıyan bir hikâyedir. Fakat Bugaç Han Destanı'nın eserin başına konması san'at bakımından savunulabilir mi? Eserin ruhu ve teması bakımından diğer bazı hikâyeler onun için daha uygun bir giriş olabilirdi. XII nci destanda fazla heyecanlı ve sürükleyici bir özellik de yoktur. Bu hikâye daha ilk sayfasından itibaren bizi olayların içine sürükleyen Virgilius'un *Aeneid*'inde olduğu gibi, eser içinde bütün destanın başlangıcını ve sonunu haber veren, merkezi bir olay durumunda da değildir. *Dede Korkut Kitabı* tek bir yazar tarafından tamamlanmış yazılı bir destan, sürekli değişikliklere uğramış olan elastiki bir hikâyeler topluluğu olmaktan ziyade, sabit ve statik bir san'at eseri olsaydı, halk destanlarında sık sık karşılaştığımız mantıksızlıkları görmezdik. Mesela kâfirlerin kralı Şöklü Melik dört ayrı destan-

(2) Moğolistan'dan Doğu Avrupa'ya kadar Türkçe konuşan kavimlerin çoğu arasında Bamsı Beyrek Destanının varyantları bilinmektedir. Geniş bir sahaya yayılmış olan Özbekler arasında bunun adı Alpamış veya Alpamsa olarak geçmektedir. Çeşitli Türk kavimler arasında Alpamış destanı hakkında yapılan önemli incelemelerin bibliyografyası için bak: Nora K. Chadwick ve Victor Zhirmunsky, *Oral Epics of Central Asia* (London: Cambridge University Press, 1969) ss. 292 - 293.

da dört defa öldürülmezdi ve III ncü destanda Bamsı Beyrek'in 40 yoldaşından biri öldürüldükten sonra bunların sayısının, aynı destanın sonunda belirtildiği gibi, hâlâ 40 değil 39 olması gerekirdi. Ayrıca, daha büyük bir hikâye gurubundan seçilmiş olan 12 Oğuz destanının birbirlerini destekler mahiyette olması ve destanların hiç birinde anlatılmayan olaylara atıflar yapmaması gerekirdi. O zaman XI nci destanın sonuna yakın Alp Rüstem'in gençliğinde işlediği izahı kabil olmayan kötülük bizi şaşırılmıyacaktı. Nasıl olur da Alp Rüstem iki küçük kardeşini öldürür ve bu ağır suçtan dolayı kendi kabilesi arasına dönemezdi? Gereкли açıklama yapılsaydı, Şir Şemseddin için sık sık söylenen «desturcuzca Bayındır Han'ın yağsın basan» sözünün anlamı daha iyi anlaşılırdı. Bu söz sadece başkalarının (özellikle bir kralın) düşmanlarına onun izni olmadan saldırılamıyacağı hakkında bir Oğuz ahlâk kaidesinin öğretilmesi için mi tekrarlanmaktadır? Yoksa, Oğuz hikâyeler arasında Şir Şemseddin'in işlediği bu kabahat ile ilgili belirli bir olay mı vardır? Bu çeşit müphem sözler ve mantıksızlıklar büyük bir eserin bir bütün olarak etkisini zayıflatamıyacak kadar önemsiz teferruat olmakla ve kendi başarılarına kesin bir şey ifade etmemekle beraber, Dede Korkut Kitabı'nın en eski şeklinin kaynağını sözlü gelenekten almış olduğunun en önemli delili sayılmalıdır.

Ruh ve fizik ayrıntılar bakımından ne kadar Türk özelliği taşırlarsa taşısınlar, Oğuz destanlarından bazıları, bütün dünyaya yayılmış bulunan halk hikâyelerinin kuruluş özelliklerini taşımaktadırlar. Meselâ, eserdeki en uzun hikâye olan III ncü destanda anlatılan Bamsı Beyrek hikâyesi aslında klâsik bir aşk hikâyesidir. Kahramanın uzun süren ayrılığı sırasında sevgilisi kendisine lâıyk olmayan başka bir talibi ile evlenmesini geciktirmekte ve tehir etmektedir. Nihayet bu pısrık adamla evlenmeye zorlandığı gün, kahraman bir köylü kılığında döner, sevgilisini elinden almak isteyenı cezalandırır, kendi hüviyetini açıklar ve sonra da sevgilisine kavuşur (3). Ulysses ve Penelope

(3) Bak: Motif N681 — Sevgilinin başka bir erkekle evleneceği sırada aşğının dönüşü — ve Motif K1816. 0.3.1 — Kahramanın sevgilisının düğününde fakir kılığında görünüşü — (Stith Thompson, *The Motif-Index of Folk-Literature*, 6 vols. (Bloomington, Indiana: Indiana University Press 1955-57)

hikâyesi bunun en eski şeklidir. Hikâyenin daha bir çok şekilleri vardır. Meselâ bunlardan biri Ejderha Öldüren (Dragon Slayer) (4) hikâyesinin Stith Thompson'a göre 1.000'den fazla varyantı bulunmaktadır (5). Hikâyenin hâlâ sözlü gelenekte yaşamakta olan bir çok Türk halk hikâyesinde de benzerleri bulunmaktadır (6).

Aynı şekilde, eserdeki diğer bir büyük aşk hikâyesi olan Selcen Hatun'un Kan Turalı tarafından elde edilmesini anlatan VI ncı destan bütün folklorcuların pek iyi bildiği bir kalıba uymaktadır. Kahraman sevdiği prensle evenebilmek için, kral tarafından istenen bazı görevleri yapmak mecburiyetindedir (7). Bu görevlerden herhangi birini başaramamak ölüm demektir ve evvelce başarısızlığa uğrayan taliplerin şimdi saray duvarını süsleyen kelleleri görevin güçlüğüne sessiz fakat korkunç delilidir (8). Kan Turalı'dan bir yabancı boğa, bir aslan ve bir erkek deve ile güreşmesi ve onları yenmesi istenmiştir. Kan Turalı hikâyesinde bir çok Türk ve İslâm unsurları olmakla beraber hikâyenin ana olaylar örgüsü evrenseldir. Bir sevgiliye kavuşmak için başarılan zor işler çok değişiktir. Bunlardan eski bir örneği İncil'de Yakub'un Raşel'i elde etmek için başardığı görevlerde görmekteyiz. Bazı farklara rağmen bunlarda değişmeyen bir esas vardır. Bir çok büyük halk hikâyesi koleksiyonlarında olduğu gibi, Texas Tech Üniversitesi Türk Halk Hikâyeleri Arşivinde de bu konuda pek çok örnek mevcuttur.

Dede Korkut Kitabı'nda Homerik destanlarda olduğu gibi ilâhi ve beşeri olmak üzere birbirine paralel iki ayrı

(4) Antti Aarne ve Stith Thompson Type 300, *The Types of the Folktale*, second revision (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1961)

(5) Stith Thompson, *The Folktale* (New York: Dryden Press, 1946), s. 24.

(6) Türkiye'de hâlâ sözlü gelenekte yaşamakta olan Beyrek hikâyesi varyantlarının bibliyografyası için bak: Pertev N. Boratav, *Bey Böyrek Hikâyesine ait Metinler* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1936); Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut* (İstanbul: Gökyay, 1938), xliv - lxx; Muharrem Ergin «Dede Korkut üzerinde», II, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 6 (1954), 102 - 105 ve Cahit Öztelli, «Dede Korkut: Bamsı Beyrek'in Zile varyantı», *Türk Folklor Araştırmaları*, 3 (1954), 853 - 855; «Dede Korkut: Bamsı Beyrek Söylentisi», *Türk Folklor Araştırmaları*, 5 (1958), 1771 - 1773

(7) Thompson Motif - Index'inde H310 dan H359'a kadar motifler.

(8) Motif H 901 — Görevin yerine getirilmemesi üzerine kellelerin kazığa geçirilişi.

seviyede olay mevcut değil ise de, çoğu zaman manevî ve tabiat üstü kuvvetlerin, bazan gözle görünür bir şekilde bazan da perde arkasında rol oynadığı hissedilmektedir. Delü Dumrul (V nci destan) ve Basat (VIII nci destan) destanlarında tabiat üstü unsurlar çok eski mitolojik kaynaklara dayanmaktadır.

Tepegöz hikâyesinde, Odysse'deki Polyphemus olayının, kahramanın ve arkadaşlarının devin mağarasında kapalı kalmaları, devin bazı savaşçıları yemesi, canavarın uyurken gözünün kör edilmesi ve devin koyunlarının altına saklanarak mağaradan kaçış gibi bazı yankıları görülmektedir (9). Dede Korkut Kitabı'nın gerçekten Homer'in etkisinde kalıp kalmadığı ve kalmış ise bu etkinin derecesinin ne olduğunu hakkında bir hayli münakaşalar yapılmaktadır. Bir tartışmaya girmeden zannederim burada bu konuda iki husus belirtilebilir:

1) Tek gözlü devler hakkında özellikle Asya kültürlerinde bir çok eski hikâyeler vardır (10),

2) Gerek Polyhemus hikâyesi gerekse Asya menşe'li hikâyeler yazılı gelenekte (11) yer etmiş olsun veya olmasınlar, eskiden sözlü gelenekte yaşadıkları gibi hâlâ da yaşamaktadırlar. Tepegöz hikâyesinin folklorcular için ilginç yönü onda Polyhemus hikâyesinde bulunmayan unsurların bulunmasıdır. Tepegöz, Oğuz kabilelerinin yaylada sürülerini suladıkları bir çeşme başında sık sık görülen bir çoban ile bir peri kızından doğmadır. Walter Ruben'in de açıkça gösterdiği gibi Tepegöz bir kuğu yumurtasından (12) çıkmıştır. Böylece, insan şeklindeki bu canavarın doğuşu, halk hikâyelerinde görülen en eski ve yaygın motiflerden biri olan Kuğu Kızı (The Swan Maiden) D 361.1 motifi ile bağlanmaktadır. Olgunluk çağına eriştiği zaman insan toplumu dışına atılan Tepegöz Oğuzların

(9) Bak: C. S. Mundy, «Polyphemus and Tepegöz,» *Journal of the British Society for Oriental and African Studies*, 18 (1956), 279 - 302.

(10) Bu çeşit Asya menşeli malzemenin en kolay elde edilebilen kaynakları için bak: Stith Thompson ve Jonas Balys, *Motif and Type Index of the Oral Tales of India* (Bloomington, Indiana, Indiana University Press, 1958) *Motifs* F512.1.1. ve F31.1.1.; *The Secret History of the Mongols*, terc. Arthur Waley (New York: Barnes & Noble, 1964), s. 217.

(11) Bugün Türkiyede sözlü gelenekte yaşayan varyantları için bak: Wolfram Eberhard ve Pertev N. Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen* (Weisbaden: Franz Steiner, 1953) ss. 159 - 160.

başına bela olur, onlardan yemek için her gün iki insan ve 500 koyun ister. Anası peri kızı gelir, onun vücuduna ok ve kılıç işlememesi için parmağına bir yüzük takar. Teppegöz ancak bu yüzüğü kaybettikten sonra öldürülebilir. Folklor bakımından bu kadar zengin bir hikâyenin kahramanı alelâde bir şahıs olamazdı. Basat, bebekliğinde Oğuzların bir göçü sırasında kimse görmeden attan düşmüş ve bir aslan tarafından bulunarak onun yavruları ile birlikte emzirilmiş ve büyütülmüştür. O, bütün hayatı boyunca süt anasının vahşiliğini muhafaza etmiştir. İnsan-hayvan akrabalığı, insan muhayyilesi için çok eski zamanlardan beri ilgi çekici bir konu olmuştur. Romus ve Romulus'un bir kurt tarafından emzirilip büyütülmesi bunun en eski ve meşhur örneklerinden biridir.

V nci destanda Delü Dumrul ile Azrail arasındaki mücadeleye ilk bakışta folklordan ziyade dini ilgilendirmektedir, çünkü Azrail İslâmın ölüm meleğidir. Fakat destanda karşılaştığımız Oğuzların İslâm dinini yeni kabul etmişlerdir ve bütün Dede Korkut Kitabı'nda bu yeni dinin onlar için henüz Şamanizmin temelleri üzerine çekilmiş ince bir cildan başka bir şey değildir. İslâmiyeti tam olarak kabul etmiş bir toplumda Azrail'i bir çocuk bile tanır. Fakat burada onu hiç tanımayan önemli bir bey görmekteyiz. Bu garip durum, Delü Dumrul hikâyesinin, İslâm'daki Azrail inancından ziyade genel halk geleneğinden etkilenmiş olmasından ileri gelmektedir. Çeşitli kültürlerde fani insanın ölümle mücadelesini canlandıran bir çok hikâyeler vardır. Buna bir kaç klasik mitde rastlanmaktadır. Admetus - Alcestis hikâyesi (halk hikâyesi type No. 899) Delü Dumrul hikâyesine çok benzemektedir, çünkü Alcestis gibi, Oğuz beyinin sadık karısı, kocası yerine ölmeyi kabul eder. Bu, Aarne - Thompson Type No. 763'ün de esasını teşkil etmektedir. Burada ölüm, altın hırsı yüzünden üç kötü adama galebe çalar. Bu, dünyanın coğrafya ve dil bakımından 17 ayrı memleketinde, çeşitli benzerleri ile tesbit edilmiş eski bir hikâyedir (13). Herhalde bu cesur kahraman Delü

(12) Walter Ruben, *Die 25 Erzählungen des Damocles*, Folklore Fellows Communications, No. 133 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1944) ss. 244 - 253.

(13) Bunun belki en iyi bilinen örneği Geoffrey Chaucer'in «The Pardener's tale»deki *exemplum* dur.

Dumrul'un talihi ona yardımcı olmuş olacak, çünkü çeşitli isimler altında çeşitli memleketlerde, Oğuzlar arasında görülmeden en aşağı 2.000 yıl önceden beri yaşamayı başarmıştır (14).

Dede Korkut Kitabı'nda böyle bir tebliğe sığdırılamayacak kadar çok başka folk temaları ve motifleri vardır. Bütün bunların, eserdeki malzemenin çoğunun sözlü kaynaklardan alınmış olduğuna delil teşkil etmekte olduğunu belirtmekle yetineceğiz.

Uslubu incelendiği zaman, destanın sözlü gelenekten geldiği hakkında daha başka deliller de elde etmekteyiz. Bütün Türk kavimleri arasında yaygın bir ozan geleneğinin mevcut olduğunu bilmeseydik bile, eserdeki nazım kısımların nesir kısımlara oranından (eser içinde 2.000 mısra, yani eserin % 35 i nazımdır), onun okunmaktan ziyade sözlü olarak anlatıldığını göstermektedir. (Gerçekten de Balkan memleketlerinin çoğunda, Orta Doğu'da ve Batı Asya'nın çoğu kısımlarında, sözlü gelenekte kısmen nazım ve kısmen de nesir olarak yaşamakta olan bazı destanlar vardır (15). Albert Lord'un da belirttiği gibi, eskiden olduğu gibi bu gün de, ozanlar bir kaç saat süren bu eserleri, kuvvetli hafızaları sayesinde ve belirli kısımların başlarında ve sonlarında selamlaşmalar ve çeşitli başka diyalog unsurları olarak kalıplaşmış bazı cümlecikleri tekrarlamak suretiyle, türkü şeklinde söyleyebilmektedirler Ezberlemek suretiyle olsun, veya kendiliğinden katkıda bulunarak ve uydurarak söylensin, bu gibi kalıplaşmış cümlecikler ve nazımla ifade edilmiş uygun sözlerin yardımı ile ozan hikâyesindeki önemli olayları kolayca ve tabii bir şekilde birbiri ile bağlayabilmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda sözlü destanların bir özelliği olan bu çeşit kalıplaşmış sözlere çok rastlanmaktadır.

(14) Sözlü gelenekte yaşamakta olan Azrail hikâyeleri için bak: Pertev N. Boratav, «Notes sur Azrail dans le folklore turc», *Oriens*, 4 (1951) 58-79; Wolfram Eberhard ve Pertev N. Boratav, *Typen Türkischer Volksmarchen*, Type 113 - *Das Haus Azrails*, ss. 133 - 134; ve Texas Tech Üniversitesindeki Türk Halk Hikâyeleri Arşivindeki malzeme.

(15) Bak: Albert Lord, *The Singer of Tales* (Cambridge: Harvard University Press, 1960); Stavro Skendi, *Albanian and South Slavic Epic Poetry* (Philadelphia: American Folklore Society, 1954); Wolfram Eberhard, *Minstre! Tales from Southeastern Turkey* (Berkeley: University of California Press, 1955).

Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlar genellikle, göçebe kavimler arasında günlük işlerden olduğu kadar, bir merasim niteliğinde olan, çadır kurma işi ile başlar. II nci destanın başında :

«Salur Kazan yerinden turmuşıdı, toksan başlu ban
evlerin kara yerün üzerine dikdürmüşıdı. Toksan yerde
ala kalı, ipek döşemişıdı,» denmektedir.

III ncü destan ise şöyle başlamaktadır :

«Kam oğlu Kan Bayundur yerinden turmuşıdı. Kara yerün
üstine ağ ban evin dikdürmüşıdı, ala sayvan gök yüzine
aşanmışıdı, bin yerde ipek halicesi döşenmişıdı.»

IV ncü destan şöyle başlar :

«Bir gün Ulaş Oğlu Kazan Beg yerinden turmuşıdı. Kara
yerün üzerine otakların dikdürmüşıdı. Bin yerde ipek
halicesi döşenmiş idi. Ala sayvan gök yüzine aşanmışıdı.»

On iki destan altısı bu şekilde başlamaktadır.

Bu kalıplaşmış cümlelerin diğer bir örneğini de, yalnız pastoral ekonomide anlam taşıyan, bir çok mecazlarla ifade edilen, hayatta başarı ve güven konusu ile ilgili, dağlar, otlaklar, ırmaklar ve gölgeli ağaçlarla dolu tasvirlerle rastlanmaktadır. II nci destanın sonuna yakın bir yerde ozan dinleyicilerine şöyle sesleniyor :

«Karlı kara tağların yıkılmasun,
Gölgelice kaba ağacın kesilmesün.
Kamın akan görklü suyun kurumasun...»

Beyrek destanında altı yerde geçen bu mecazlar aşağıdaki gibi kuvvetli bir lirizme ulaşmaktadır :

«İrgab ırgab kara tağın yıkılmışıdı, yüceldi ahır
Kanlu kanlu soğulmuşıdı, çağladı ahır
Kama ağacın kurılmışıdı, yeşerdi ahır»

Dağ/ırmak/gölgeli ağaç/ imajları destanda 23 defa geçtiği gibi, kalıplaşmış başka cümleler de aynı derecede sık görülmektedir.

O halde, hem muhteva ve hem de şekil bakımından Dede Korkut Kitabı'nda onun bir zamanlar sözlü olarak anlatılan bir destan olduğu hakkında bir çok deliller vardır. Bu büyük eser kuvvetini, edebiyatı bir kütüphaneye kapatılmış edebi eserler topluluğu olmaktan ziyade, yaşayan bir sanat olarak düşünen, isimsiz ve unutulmuş Türk ozanlarına borçludur.